Асари пурмазмун

В. И. Ленин дар бораи алоқаи философияи материалистӣ ва табиатшиносӣ сухан ронда навишта буд: «... маҳз дар натиҷаи дигаргунии қатъие, ки табиатшиносии ҳозира аз сар гузаронида истодааст, бисьёр вақт мактабу мактабчаҳо, равияю равиячаҳои философии реакционӣ ба вуҷуд меоянд. Бинобар ин аз масъалаҳое, ки революцияи навтарин дар сохаи табиатшиносӣ пеш мегузорад, хабардор шуда истодан... — ин вазифаест, ки бе ҳалли он материализм ба ҳеҷ ваҷҳ на ҷанговар ва на материализм шуда наметавонад» (В. И. Ленин. Асарҳо, ҷ. 33, нашри тоҷикӣ, саҳ. 237).

Бинобар ин ҷамъбаст намудан ва аз нуқтаи назари философияи марксистӣ маънидод кардани кашфиёти навтарини илмҳои табиатшиносӣ ҳамеша дар маркази диққати философҳои марксистӣ меистад.

Яке аз асарҳое, ки дар он дар баробари баён кардани асосҳои философияи марксистӣ ба ҷамъбаст намудан ва аз нуқтаи назари философияи марксистӣ маънидод кардани кашфиёти табиатшиносӣ диққати махсус дода шудааст, «Лекцияҳо оид ба материализми диалектикӣ»[1] ном китоби доцент С. Б. Морочник мебошад, ки онро Нашриёти Академияи фанҳои РСС Тоҷикистон аз чоп баровардааст. Ин «Лекцияҳо» аз чор боб иборат буда, барои студентони институтҳои тиббӣ навишта шудааст.

Боби аввали китоби мазкур «Предмети материализми диалектикӣ» ном дошта, дар бораи масъалаҳои чӣ будани философия, мавзӯи философия, материализми диалектикӣ ва таърихиро кашф кардани Маркс ва Энгельс, муборизаи идеологӣ дар табиатшиносии ҳозиразамон ва аҳамияти материализми диалектикӣ барои илми тиб баҳс менамояд.

[1] С. Б. Морочник. Лекцияҳо оид ба материализми диалектикӣ. Барои институтҳои тиббӣ. Қисми якӯм, Душанбе, 1961.

Дар вақти мутолиаи ин боб диққати хонандаро пеш аз ҳама чунин таърифи философия ба худ ҷалб менамояд: «Философия ҷаҳонбинии ба таври назариявӣ дарккарда ва ба системаи муайян даровардашуда, **илм дар бораи ҷаҳонбинӣ** мебошад. Философия нишон медиҳад, ки чӣ гуна, чӣ тарз ин ё он ақидаҳои оид ба олам... ба ин ё он методи дониш ва амалиёт табдил меёбанд». Чунин таърифи философияро асос карда доцент С. Б. Морочник исбот менамояд, ки масъалаи асосии философия маҳз масъалаи муносибати тафаккур ба ҳастӣ ва рӯҳ ба табиат мебошад ва аз рӯи ҳалли ин масъала философия ба ду равияи асосӣ—материализм ва идеализм тақсим шудааст. Азбаски тарафи дуйӯми масъалаи муносибати тафаккур ба ҳастӣ проблемаи донисташаванда будани олам аст, пас предмети философия масъалаи методро низ дар бар мегирад.

Чунин шарҳ додани предмети философия бешубҳа яке аз муваффақиятҳои калони ин боби «Лекцияҳо»-и рафиқ С. Б. Морочник мебошад, зеро аксарияти муаллифони китобҳои дарсии философия дар хусуси предмети философия сухан ронда, масъалаи методро ба предмети философия дохил наменамоянд. Ҳол он ки масъалаи метод масъалаи тарз ва роҳҳои донистани олам, масъалаи муносибат ба омӯхтани ҳодисаҳои табиат ва ҷамъият буда ва ҳеҷ як илм бе методи муайян вуҷуд дошта наметавонад.

Дар бораи масъалаи пайдоиши марксизм—табаддулоти революционӣ дар философия сухан ронда, муаллиф нишон медиҳад, ки моҳияти ин табаддулоти революционӣ асосан аз ин лаҳзаҳо иборат аст: а) асосгузорони коммунизми илмӣ Маркс ва Энгельс аввалин маротиба масъалаи асосии философияро ҳамчун масъалаи муносибати тафаккур ба ҳастӣ таъриф карда, имконият доданд, ки мазмуни ҳақиқатан философии донишҳои халқҳои қадим муайян карда шавад, моҳияти мазмуни философия

[illegible] нав фаҳмида шуда, беасос [illegible] «философия илми илм- [illegible] гуфтанӣ ақида фош карда ша- [illegible] б) Карл Маркс ва Фридрих Энгельс аввалин мутафаккирони бу- [illegible]анд, ки роли фаъолияти меҳна- [illegible] инсонро дар тағьир додани олам [illegible] ҳаёти ҷамъият кушода доданд; в) [illegible] асоси дуруст фаҳмидани моҳият [illegible] фаъолияти меҳнатию истеҳ- [illegible]и одамон Маркс ва Энгельс материализми философиро ба ҳоди- [illegible] ҷамъиятӣ татбиқ карда, таъ- [illegible]ҳмии материалистӣ (материа- [illegible] таърихӣ)-ро кашф карданд.

Дар ҳақиқат ҳам, агар ба таърихи философия назар андозем, маълум [illegible]ад, ки инҳо масъалаҳоеанд, ки [illegible] философ (на материалистҳо ва на идеалистҳо) онҳоро дуруст ҳал [illegible] натавониста буд. Ҳол он ки [illegible]и асосии философия, равия- [illegible] асосии онро маҳз ҳалли ҳамин масъалаҳо муайян менамоянд. Бино- [illegible] дар китоби рафиқ С. Б. Мо- [illegible] тамоман дуруст гуфта шуда, ки аз тарафи Маркс ва Энгельс [illegible] карда шудани ин масъалаҳо дар философия ҳақиқатан табаддулоти революционӣ ба вуҷуд овард.

Ин боби китоби рафиқ С. Б. Мо- [illegible] аз он ҷиҳат низ ҷолиби диқ- [illegible] аст, ки муаллиф дар ин ҷо ба масъалаи муборизаи идеологӣ дар табиатшиносии замони ҳозира диққа- [illegible] бисьёр додааст. У дар асоси да- [illegible]ҳои барҷаста нишон медиҳад, ки муборизаи идеологӣ дар табиатшино- [illegible] аз ҷумла дар илми тибби ҳозира, [illegible] атрофи масъалаҳои моҳияти пси- [illegible], пайдоиши ҳаёт, мақсаднокӣ дар табиати зинда авҷ гирифтааст. «Ба- [illegible] он ки табиатшинос ба ин мубо- [illegible] тоб оварад ва ин муборизаро то [illegible] бо муваффақияти комил барад, [illegible] бояд материалисти ҳозиразамон, [illegible]афдори бошуури он материализме [illegible]ад, ки Маркс баён кардааст, яъ- [illegible] ӯ бояд материалисти диалектик [illegible]ад» (В. И. Ленин, Асарҳо, ҷ. 33, нашри тоҷикӣ, саҳ. 237).

Боби дуйӯми «Лекцияҳо»-и С. Б. Морочник «Дуньёи моддӣ» ном дорад. Дар ин боб муаллиф дар асоси кашфиёти нави фанҳои табиатшино- [illegible] фаҳмиши марксистӣ-ленинии яго- [illegible]гии олам, шаклҳои мавҷудияти он, мафҳуми марксистӣ-ленинии мате- [illegible]яро баён кардааст. Ин боби «Лек- цияҳо»-и рафиқ Морочник аз якчанд ҷиҳат хеле ҷолиби диққат аст: аввал [illegible] ки муаллифи асар масъалаи яго- [illegible]гии оламро шарҳ дода, характери чуқури атеистӣ доштани ин тарафи таълимоти марксизмро кушода меди- ҳад, бардурӯғ будани ақидаҳои ди- [illegible]иро исбот менамояд.

Дуйӯм, таълимоти марксистӣ-ле- нинии материяро баён карда, дар асоси кашфиёти нави илмҳои табиат- шиносӣ, алалхусус физика, ҳаққоният и идеяи В. И. Ленинро дар бораи ҷи ба тӯл ва ҷи ба арз беинтиҳо будани материя исбот менамояд. В. И. Ленин дар асари машҳури худ «Материализм ва эмпириокрити- цизм» қайд карда буд, ки «электрон ҳам ба монанди атом **бепоён аст»** (В. И. Ленин, Асарҳо, ҷ. 14, нашри тоҷикӣ, саҳ. 304). Аммо дар замо- ни навишта шудани «Материализм ва эмпириокритицизм» барои исботи ин идеяи гениалӣ далели илмие мавҷуд набуд. С. Б. Морочник кашфиёти нави физикаи замони моро таҳлил карда, нишон медиҳад, ки «ҳиссача- ҳои оддитарин», ки онҳоро физика дар солҳои охир кашф кардааст, да- лели барҷастаи дуруст будани ин идеяи В. И. Ленин мебошанд.

Сейӯм, дар бобати ҳаракати мате- рия масъалаҳои мубоҳисавии табиат- шиносии назариявӣ муфассал баён карда шудаанд, ки ба қатори онҳо масъалаҳои ҳаёт чист; ҳадди байни табиати ғайризинда ва зиндаро чӣ ташкил мекунад; оё аз фазои байни сайёраҳо ҷанинҳои (тухмаҳои) мик- роорганизмҳо гузашта метавонад; оё патологияи молекулярӣ имконпазир аст; оё эволюцияи биологии одам хо- тима ёфтааст, дохил мешаванд.

С. Б. Морочник натиҷаҳои мубоҳи- саҳоро ҷамъбаст карда, оид ба ҳамаи ин масъалаҳо як қатор фикру мулоҳизаҳои ҷолиби диққатро баён мена- мояд, ки бешубҳа дар ҳалли ин масъалаҳои мубоҳисавӣ кӯмаки ка- лон хоҳанд расонд. Барои намуна якчанд мисол меоварем.

Ф. Энгельс ҳаётро таъриф кунон навишта буд, ки ҳаёт тарзи мавҷу- дияти ҷисмҳои сафеда мебошад. Дар солҳои охир бошад, баъзе олимон чунин гумон ба миён оварданд, ки асоси ҳаётро на танҳо сафеда, балки инчунин туршиҳои нуклеинӣ ташкил мекунанд ва нигоҳдорандаи хусу- сиятҳои насловарӣ маҳз ҳамин тур- шиҳои нуклеинӣ мебошанд.

С. Б. Морочник ин масъалаи му- боҳисавиро таҳлил карда қайд мена- мояд, ки агар тадқиқоти минбаъда ақидаҳои ин олимонро тасдиқ намо- янд, онгоҳ аниқ кардани он таърифи ҳаёт, ки Ф. Энгельс баён карда буд, лозим шуда мемонад. Аммо ин маъ- нои ревизия кардани марксизмро на- дорад, зеро чи тавре ки ҳанӯз В. И. Ленин нишон дода буд, аниқ кардани баъзе ақидаҳои натурфилософии Ф. Энгельс «на фақат маънои ревизио- нистиро дар маънои муқарраршудаи калима намефаҳмонад, балки, баръ- акс, ин хел ревизияро марксизм ҳат- ман талаб менамояд».

Мубоҳиса дар атрофи масъалаи ҳадди байни табиати ғайризинда ва зинда дар бобати хосияти вирусҳо

авҷ гирифт. Як гурӯҳ табиатшиносон (М. Н. Лебедева, В. Л. Рыжков) тасдиқ менамоянд, ки ҳоло тамоман маълум шудааст, ки вирусҳо ба тамоми функцияҳои мавҷудоти зинда ноил мебошанд. Гурӯҳи дигари табиатшиносон (С. А. Нейфах ва дигарон) бошанд, тасдиқ менамоянд, ки ҳоло ягон далели эътимодноке нест, ки организми зинда будани вирусҳоро исбот намояд. Рафиқ Морочник фикру мулоҳизаҳои худро оид ба ин масъала баён карда, чунин гипотезаи философиро ба миён мегузорад, ки вирусҳо аз афташ дар ҳудуди байни табиати ғайризинда ва зинда меистанд ва шакли гузариши табиати ғайризинда ба табиати зинда мебошанд.

Дар боби сеюми «Лекцияҳо»-и худ, ки «Материя ва шуур» ном дорад, рафиқ Морочник таълимоти марксистӣ-ленинии муносибати материяву шуур, заминаҳои пайдоиши шуур ва тараққиёти он, таълимоти И. П. Павловро дар бораи фаъолияти асаби олӣ баён карда, беасос ва ғайриилмӣ будани дуализм, параллелизми психофизикӣ, материализми вульгарӣ барин ҷараёнҳоеро, ки масъалаи муносибати материя ва шуурро нодуруст шарҳ медиҳанд, исбот менамояд.

С. М .Морочник таълимоти марксистӣ-ленинии якӯмин будани материя ва дуйӯмин будани шуурро баён карда, чунин масъалаи муҳимро ба миён мегузорад, ки оё шуур материалӣ аст.

Вай дар асоси як қатор далелҳо исбот менамояд, ки шуур ҳам материалӣ ва ҳам идеалӣ мебошад. Ӯ менависад: «Ба ҳамин тариқ, шуури инсон ҳам идеалӣ ва ҳам материалӣ аст. Вай (яъне шуур — **М. Д.**) нисбат ба олами моро фарогирифта идеалӣ буда, фақат инъикоси он мебошад. Аммо агар шуур нисбат ба он материяи ба дараҷаи олӣ ташаккульёфта, ки шуур хосияти вай мебошад, яъне нисбат ба майна, асабҳо ва ҳоказо дида баромада шавад, пас вай материалӣ мебошад».

С. Б. Морочник дар ин ҳолат дар баробари фактҳои фанҳои табиатшиносӣ ба чунин гуфтаи В. И. Ленин такья мекунад: «...муқобилгузории материя ва шуур ҳам фақат дар ҳудуди як соҳаи хеле маҳдуд аҳамияти абсолютӣ дорад; дар ин ҷо ин муқобилгузорӣ танҳо дар ҳудуди масъалаи асосии гносеологие дар бораи он, ки чиро якӯмин ва чиро дуйӯмин ҳисоб кардан лозим аст, аҳамияти абсолютӣ дорад. Берун аз ин ҳудуд нисбӣ будани муқобилгузории мазкур бешубҳа аст» (В. И. Ленин, Асарҳо, ҷ. 14, нашри тоҷикӣ, саҳ. 163).

Дар ин боби китоб ба масъалаи муносибати ҳодисаҳои психикӣ ва физиологӣ, имконпазир будан ё набудани машинаҳои «фикркунанда» низ диққати махсус дода шудааст.

Масалан, С. Б. Морочник дар хусуси имконпазир будан ё набудани машинаҳои «фикркунанда» сухан ронда, тамоман ҳаққонӣ менависад, ки «машина аз одам боақлтар» ё «беақлтар» шуда наметавонад, зеро мафҳуми ақл аз шуури инсон ҷудонопазир буда, ба машина тааллуқ надорад. Машинаҳои «фикркунанда»... нест ва буда ҳам наметавонад», зеро чи тавре ки психиатри француз Пол Косса қайд карда буд, барои ҳал кардани ин ё он масъала аввал масъаларо гузоштан ва баъд ин мақсад онро фаҳмидан лозим аст; сониян, вайро ҳал кардан зарур аст ва дар охир, натиҷаи онро фаҳмидан лозим аст. Аз ин се марҳила машина фақат марҳилаи дуйӯмро иҷро карда метавонад... Бе оператор, бе одаме, ки матнро хонда шарҳ медода бошад, машина хизматеро адо карда наметавонад. Аз ин се марҳилаи амалиёт, марҳилаи ягонае ки машина одамро иваз карда метавонад, марҳилаи мобайнии иҷрои амалиёт мебошад. Ба ин муносибат муаллифи китоб роли машинаҳои кибернетикиро дар илми тиб ва амалияи тиббӣ таҳлил карда, тамоман дуруст қайд мекунад, ки ҳатто беҳтарин машинаи кибернетикӣ ҳам кори духтурро иҷро карда наметавонад.

Боби чаҳоруми китоби худро муаллиф ба баёни назарияи дониши материализми диалектикӣ бахшидааст. Дар ин боб ӯ масъалаҳои назарияи дониши материализми диалектикӣ ҳамчун назарияи инъикос, ҳақиқати объективӣ, таносуби ҳақиқати нисбӣ ва мутлақ, ҳақиқати конкретӣ, зинаҳои роҳи донистани ҳақиқатро баён карда, дар асоси далелҳои эътимоднок хато ва бардурӯғ будани агностицизм, назарияи символҳо ва дигар ҷараёнҳоеро, ки донисташаванда будани олам ва мавҷудияти ҳақиқати объективиро инкор мекунанд, исбот менамояд.

Дар ин боб махсусан параграфҳои ба масъалаи ҳақиқат ва зинаҳои роҳи донистани он бахшидашуда хеле бомуваффақият баромадаанд. Муваффақияти муаллифи лекцияҳо дар ин ҷо аз ин иборат аст, ки вай масъалаҳои таносуби ҳақиқати нисбию мутлақ ва роли амалияро дар ҷараёни дониш хеле хуб таҳлил менамояд. Аз ҷумла, С. Б. Морочник нишон медиҳад, ки агар ҳақиқати мутлақ ба характери объективи доштани ҳақиқат, робитаи куллии ҳодисаву воқеаҳои олам, бебозгашт будани вақт вобаста бошад, ҳақиқати нисбӣ ба таносуби лаҳза

ии объективию субъективии до-
ниш, беинтиҳо будани олам, гуно-
гунии шаклии ҳодисаҳои он, ҳамеша
дар тараққиёт ва тағйирот будани
онҳо вобаста мебошад.

С. Б. Морочник дар хусуси роҳи
диалектикии донистани ҳақиқат су-
хан ронда, роли амалияро дар ҷара-
ёни дониш муайян карда, тамоман
дуруст қайд мекунад, ки амалия на
танҳо асос ва меъёри ҳақиқат бу-
дани дониш, балки мақсади дониш
низ мебошад. Ин муваффақиятҳои
«Лекцияҳо»-и муаллифро барои ин
махсус қайд кардан зарур аст, ки
дар як қатор китобҳои дарсии мо
масъалаи таносуби ҳақиқати нисбӣ
ва мутлақ рӯякӣ таҳлил карда шу-
да, роли амалия дар ҷараёни дониш
ба асос ва меъёри дурустии дониш
маҳдуд карда мешавад. Чунин маҳ-
дуд кардани роли амалия дар ҷара-
ёни дониш бешубҳа хатост, зеро
дониш на барои дониш, балки барои
дар амалия татбиқ кардан, роҳи
амалияро равшан кардан зарур аст.

Ба ин тариқ, мазмуни китоб ни-
шон медиҳад, ки вай дар асоси
вобастаи кашфиёти фанҳои таби-
атшиносӣ, масъалаҳои мубоҳисавии
фанҳои табиатшиносӣ, танқиди
принципноки ҷараёнҳои философияи
идеалистӣ, ки кашфиёти фанҳои та-
биатшиносиро нодуруст шарҳ ме-
диҳанд, навишта шудааст. Ин ба
студентони факультетҳои фанҳои
табиатшиносӣ, аз ҷумла илмҳои тиб
имконият медиҳад, ки ба проблема-
ҳои философии фанҳои ихтисоса-
шон шинос шаванд, мустақил фикр
карданро ёд гиранд, ба масъалаҳои
мубоҳисавии фанҳои ихтисосашон
чуқур сарфаҳм раванд. Аз ин ҷиҳат
«Лекцияҳо оид ба материализми ди-
алектикӣ»-и С. Б. Морочникро ба
қатори беҳтарин китобҳои таълимии
философия дохил кардан мумкин
аст.

Дар баробари ҳамаи ин бояд низ
қайд намуд, ки асари мазкур аз
баъзе камбудиҳо холӣ нест.

Яке аз камбудиҳои ин китоб, ба
фикри мо, аз он иборат аст, ки му-
аллиф дар бораи табаддулоти ре-
волюционӣ дар философия, ки онро
Маркс ва Энгельс ба вуҷуд оварда-
анд, сухан ронда, асосҳои илмӣ, на-
зариявӣ ва сиёсии пайдоиши марк-
сизмро баён намекунад. Аммо маъ-
лум аст, ки бе шарҳи асосҳои ил-
мӣ, назариявӣ ва сиёсии марксизм,
бе равшан кардани маҳдудияти асо-
сии философияи томарксистӣ, мо-
ҳияти ин табаддулоти революциони-
ро дар философия чуқур фаҳмидан
мумкин нест.

Дар бораи таърифи ленинии ма-
терия сухан ронда, С. Б. Морочник
қайд мекунад, ки ин таъриф ба му-
қобили идеализми субъективӣ ва
объективӣ нигаронда шудааст. Ин
дуруст аст. Аммо ин танҳо як та-
рафи масъала аст. Дар баробари ин
муаллифи «Лекцияҳо» бояд нишон
медод, ки таърифи ленинии материя
ба муқобили агностицизм ва дуа-
лизм низ равона карда шудааст.
Аммо, мутаассифона, муаллиф ба
ин тарафи масъала диққат надо-
дааст.

Мо ба чунин ақидаи С. Б. Мороч-
ник ҳам розӣ шуда наметавонем,
ки «...танҳо он чиз материалӣ аст,
ки бо ин ё он роҳ, бевосита ё бово-
сита, бе ёрӣ ва ё бо ёрии прибор-
ҳо ба органҳои ҳисси мо таъсир
мерасонад ва дар эҳсосоти мо инъ-
икос меёбад». Зеро вақте буд, ки
масалан, Замин вуҷуд дошт, аммо
дар рӯи он ҳеҷ як мавҷудоти зин-
да, алалхусус, инсон пайдо нашуда
буд. Аз ин сабаб Замин ва воқеаю
ҳодисаҳои он ба ҳеҷ ваҷҳ ба орган-
ҳои ҳисси инсон таъсир намерасо-
ниданд ва дар эҳсосоти ӯ инъикос
намеёфтанд. Пас оё ин чунин маъ-
нӣ дошт, ки Замин ва ҳодисаю во-
қеаҳои он материалӣ набудаанд?
Ҳаргиз не! Меъёри материалӣ буда-
ни ашьё ва ҳодисаю воқеаҳои олам
пеш аз ҳама характери объективӣ
доштани онҳо мебошад. Зеро пеш
аз он ки онҳо ба органҳои ҳисси
инсон таъсир расонанд (бо кадом
роҳе ки бошад) ва дар эҳсосоти ӯ
инъикос ёбанд, бояд ба таври объ-
ективӣ, қатъи назар аз ба эҳсосот
ва шуури инсон вуҷуд дошта бо-
шанд.

Аммо гуфтан лозим аст, ки ин
камбудиҳо аҳамияти асарро паст
карда наметавонанд. Ин китоб, ки
аз рӯи талаботи ихтисоси студенто-
ни институтҳои тиббӣ навишта шу-
дааст, дар кори ба вуҷуд овардани
китоби дарсии материализми ди-
алектикӣ барои институтҳои тиббӣ
роли муҳим хоҳад бозид.

М. ДИНОРШОЕВ.